

ATATÜRK'ÜN KADIN HAKLARI BAKIMINDAN TÜRK-İSLÂM KÜLTÜRÜNE HİZMETİ

Âmiran KURTKAN (BİLGİSEVEN)

Bu konferansta takip edilen ana gaye, Türk milletinin büyük kurtarıcısı Mustafa Kemal Atatürk'ün yer yer yanlış yorumlanmış olan bir özelliğini açıklığa kavuşturabilmektir. Şimdiye kadar bazı makalelerde ve konferanslarda Atatürk'ün sanki kadın hakları bakımından İslâmiyet'in gösterdiği hedeften tamamen farklı bir hedef güderek, inkılâpları böylece başarabildiği öne sürülmüştür. Halbuki böyle bir yorumun hatalı olduğunu rahatlıkla ifade edebilmemiz mümkündür.

Kadın hakları inkılâbının İslâmiyet'e karşı başarılmış olduğunu zannedenlerin düştükleri hata, iki noktada özetlenebilir: Onlar, ilk olarak, İslâmiyet'in özünde mevcut olan inkılâpçı, *laik* ve zamanın şartlarına göre uyum sağlayıcı nitelikteki fevkalâde elastikiyeti görememişlerdir. İkinci olarak da, İslâmiyet'in hiç bir zamana ve hiçbir cemiyete göre geçerliliği yok edilemeyecek olan, Tevhidden ibaret (cemiyetin birlik ve bütünlüğü esasında ifadesini bulan) temel akidesinin (bir tabiat kanunu gibi ölümsüz olan ana gerçeğinin) iyi anlaşılabilir hale geldiği, gerileme devri Osmanlı cemiyetinde mevcut tatbikat bozukluklarını, İslâmiyet'in kendisinde mevcut bozukluklar gibi görmek hatasına düşmüşlerdir.

Buna karşılık; Atatürk'ün başarısı üç noktada özetlenebilir: Atatürk, ilk olarak İslâmiyet'ten önceki dönemde mevcut Türk topluluklarının dahi feminizm açısından son derece tatminkâr bir sosyal yapıya sahip olduklarını belirleyen bir tarih şuuru ile hareket etmiştir. İkinci olarak; İslâmi Tevhid akidesinde ifade olunan *bütüncü* görüşün ve bunun zaruri bir neticesi olan laiklik prensibinin ve kadın haklarının İslâmiyet'in de gereği olduğunu idrak etmiştir. Üçüncü olarak; Atatürk, İslâm dininin akılcı bir din olduğunu belirterek, Türk-İslâm kültürünün dejenere edilmemiş haliyle sahip olduğu asli

değerleri müdafaa ederken, sonradan bozulmuş İslâmi tatbikata karşı da haklı olarak cephe almıştır. Bundan ötürü Atatürk, Türk-İslâm kültürünün öz değerlerine vakıf bir aydın olarak hem zamanın ve cemiyetin şartlarına, hem de İslâmiyet'in öz değerlerine uygun müesseselere imkân veren inkılâpların yapılabileceğini, o inkılâpları fiilen yaparak gösterebilmiştir.

Bu konferansta biz, evvela İslâmiyet'ten önceki devrin Türk kültüründe mevcut ve İslâmi Tevhid akidesine esasen uygun olan kadın-erkek bütünlüğünü ve bundan doğan ahengi izaha çalışacağız. Daha sonra, yükselme devri Osmanlı cemiyetinde mevcut olan ve bilhassa Tasavvuf erbabı tarafından çok doğru bir şekilde izah edilen kadın-erkek bütünlüğünün duraklama ve çöküş devrinde nasıl yanlış bir tarzda yorumlanarak kadınların ezilmesini kolaylaştıran bir tatbikatın başlatıldığını göstereceğiz. Nihayet, Atatürk'ün getirdiği inkılâplardan kadın hakları inkılâbının, Türk-İslâm kültürünün öz değerlerinden sağlamlık kazanan bir temel üzerinde nasıl muhkem bir şekilde tutunabildiğini de açıklamaya gayret edeceğiz.

İslâmiyet'ten önceki Türk topluluklarında kadın haklarının hangi seviyede olduğu hususu pek çok eserde yer almıştır. Ziya Gökalp'in önemle üzerinde durduğu bu konuyu biz, Prof. Dr. Âfet İnan'ın bir eserine müracaat ederek özet halinde belirtmekle yetineceğiz. Prof. İnan'a göre Orta Asya'nın bozkırlarından Fransa içlerine kadar uzanan geniş ülkelerdeki Hunlara ait bilgiler, kadının da erkeği ile beraber aynı iş ve hakka sahip olduğunu belirtmektedir. Ancak (İskitler gibi) Hunlardan da yazılı vesikalarımız yoktur. "Asya Hunlarının Çinlilerle olan temaslarında, Türk Hakanı yanında Hatun'un da *resmen* yer aldığı ve her ikisinin birden devleti temsil ettiği kaydedilmiştir. Avrupa Hunlarında kadın, erkeği ile beraber ordu birlikleri içinde, hareket halindeki cemiyetin bir ferdidir. Asya ve Avrupa Hunlarından sonra Orta Asya'da kabileler adına teşekkül eden pek çok devletler kurulmuştur. Bunlardan (en şöhretli olanlarından) Göktürkler yazılı kitabeler bırakmışlardır. Göktürkler ve Uygurların da ayrı ayrı yazı sistemleri ile yazılmış Türkçe vesikaları bulunmuştur. Orhun kitabelerine göre Kutluk Han'ın ölümünden sonra **oğullarının** velisi, anaları Bilge Hatun olmuştur. Yine kitabelerde Hakan, babasının ve anasının beraber tahta çıktıklarından bahseder. Türk kadını aile hayatında erkekle eşit durumdadır. Yani, ana ve baba, çocuklardan aynı derecede mesuldür. Türk kadını, giyim itibari ile kapalı değildir. Çünkü o, evinde, çadırında, arabasında, atı üzerinde hep erkekleri ile beraberdir. Hak ve

mesuliyetler paylaşılmış, kavim bütünlüğünü ve devlet otoritesini kadın, erkeği ile beraber temsil etmiştir".¹

Daha sonra İslâmiyet'i kabul eden Türkler, kendi kültürlerinin müsait özelliği dolayısıyla İslâmi *Tevhid* inancının kadın-erkek bütünlüğünü telkin eden karakterini kolayca benimsemişlerdir. Gerçi Karahanlılar zamanında ilk İslâmi Türkçe eser olan Kutadgu Bilig'te, eserin yazarı Yusuf Has Hacib'in yer yer, Orhun Kitabelerine nazaran kadın haklarına daha az önem verdiğini belli eden ifadelerine rastlanılmaktadır. Fakat, Selçuklular devrinde meşhur Arap Seyyahu İbni Battuta'nın (1304-1369), 14. asır başlarında, kendisini misafir eden Anadolu şehirlerindeki Türk ailelerinin sosyal hayatları ve âdetleri hakkında verdiği izahlar son derece ilgi çekicidir. İbni Battuta, Alanya yolu üzerindeki bazı köylerin halkından bahsederken, kendisini misafir eden Türk ailelerinde kadınlâr ve çocuklarla beraber oturabildiğini, kadınların saklanmadıklarını hatta köyden ayrılırken kendilerine veda ettiği Türk kadınlarının (aynı kavimden birisi imiş gibi) kendisinden ayrılmaları dolayısıyla göz yaşî döküp üzüntülerini ifade ettiklerini belirtmektedir.²

Prof. Dr. Âfet İnan'a göre; "IX. asırdan itibaren, belki de daha önce teşekkül etmeye başlamış olup, elde bulunan metinlerin ise XV. asırda yazılmış olduğu tespit edilmiş" olan Dede Korkut Oğuznamelerinde, "Türk kadınının cemiyetteki yeri hemen hemen ön plândadır".³ Kadın ve kızların, eşya gibi, maddî bir bedelle alınabilen şahsiyetsiz varlıklar olmadığını gösteren şu satırlar, Türk Kadınının üstün karakterini ortaya koymaktadır:

"Kanturalı'ya haber oldu. Baban geldi dediler. Kırk yiğidiyle babasına karşı çıktı, elini öptü.

_ Canım babam, bana yarar kız buldun mu? dedi.

Babası

_ Buldum oğul, hünerin varısa dedi.

Kanturalı:

_ Altın, akça mı ister? Katır biserek mi ister? dedi.

Babası:

¹ Bk. Prof. Dr. Âfet İnan, Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1964, sf. 25-27.

² Bk. Prof. Dr. Âfet İnan, aynı eser, sf. 40-41

³ Bk. Prof. Dr. Âfet İnan, aynı eser, sf. 46

_ Oğul, hüner gerek hüner, dedi.

Kanturalı :

_ Baba, yelesi kara Kazılık atıma eyer vurayım, kanlı kâfir eline akın edeyim, baş keseyim, kan dökeyim, kâfire kan kusturayım , kul, karavaş getireyim, hüner göstereyim dedi.

Kanlı Koca:

_ Hay, canım oğul, hüner dediğim o değil, dedi"⁴.

Âfet İnan'ın da belirttiği gibi "Dede Korkut destanlarında, sevgi ve saygı esası üzerine kurulmuş aile birlikleri vardır. Tek kadınla evlilik esastır. Kadının çocuğu olmasa dahi, erkek, ikinci bir evliliği düşünmez" görünmektedir.⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nun bilhassa gerileme devrinde ise; kadının sosyal mevkiinin sarsıldığı göze çarpar. Halbuki, Türklerin ne milli kültürlerini değiştirecek bir kavmi karışma sonucu ortaya çıkan bir bozulma, ne de Kur'anın ifadelerinde bir tahrif olmamıştır. O halde Türk-İslâm kültüründe kadın hakları bakımından ortaya çıkan bozuluşun izahı ne suretle mümkündür?

İmparatorluk tarihinde kadının aşırı örtülü hale gelmesi, erkek tarafından tek taraflı irade beyanile boşanabilmesi, bir erkeğin dört kadınla evlenebilmesi, kadınlara iş hayatının yasak edilmesi gibi tatbikat örnekleri, bilhassa Osmanlı Cemiyetinin sosyal bünyesinde beliren diğer zaaf alâmetlerle birlikte ortaya çıkmıştır. Gerçi, eski Türk geleneklerinin ve İslâm'ın özüne uygun tatbikatın bozuluşunda ve kadının örtülü ve kapalı bir hayata mahkum edilişinde İran ve Bizans'ın etkilerini belirtenler olmuştur. Fakat, bizce asıl önemli nokta, sosyal bünyenin bu etkilere mukavemet edemeyecek kadar çürümüş olmasında aranmalıdır. Bu çürüyüşte, iktisadi, siyasi pek çok faktörün etkilerinin yanı sıra, en önemli faktörlerden biri olarak İslâmiyet'in bir sosyal iç kuvvet niteliğindeki fevkalâde özünün ve değer hükümlerinin kasten veya bilmeyerek yanlış yorumlanmasının rolü olmuştur diyebiliriz.

Yanlış yorumlar, evvela kadının şahsiyeti hakkındaki anlayışları çarpıtmaya yönelik hatalı görüşlerden kaynaklanmıştır. Bu hataları kavrayabilmemiz için "Kadın nedir?" sorusuna yorumcuların verdikleri yanlış cevabı belirtmekle konuya girmemiz uygun olur.

⁴ Bk. Dede Korkut Hikâyeleri (Düzenleyen: Orhan Şaik Gökyay), Kültür Bakanlığı Halk Yayınları No: 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976, sf. 135-136

⁵ Bk. Âfet İnan, aynı eser, sf. 47

Terbiyevi bir süre için *dini* ve *dünyevi* liderlikleri kendi şahsında birleştiren, fakat bunları asla birbirine karıştırmayan İslâm Peygamberinin daha VII. asırda kadınlara (kendi dünyevi liderliği için bey'atlarına müracaat etmek suretile) siyasi seçim hakkını verdiği malumdur. Halbuki, seçme hakkına ancak XX. asırda kavuşan Avrupalı ve Amerikalı kadınlara⁶ nazaran bu kadar erken bir dönemde kendilerine siyasi haklar tanınan İslâm kadınlarının şahsiyet gücünü teslim eden İslâmiyet, sonraları o kadar yanlış anlaşılmıştır ki; bir taraftan bey'atına müracaat edilirken öbür taraftan kadının bazı hadislerde "dünya mataı" olarak gösterildiğini zannedenler dahi mevcut olabilmektedir. Halbuki, kadının dünya matalarının en hayırlısı olduğunu ifade eden hadis, aslında kadınların bizzat kendilerini değil; fakat kadın hakkındaki bir görüşü ifade etmektedir. Her şeyi maddi yönden ele alan bir dünya görüşüne sahip olan kimselere göre her şey dünya mataıdır. Böyle bir görüşe sahip olan kadınlar için de, aynı şekilde, erkek dahi dünya mataıdır. Mevki, para, siyasi ve iktisadi iktidar ve daha başka bir çok şeyler de bu bakımdan dünya mataı, yani gelip geçici tatminlerdir. Ancak, Mevlana'nın da belirttiği gibi, maddi vasıtalar, mana hedeflerine yükselebilmek için bize verilmiş merdivenler⁷ gibi olduğuna göre, bütün mesele, maddi imkanları manevi yükselişin bir vasıtası olarak görebilmektir. Bu bakımdan kadının ve erkeğin maddi varlığı ve sağladığı tatminler, mana hedeflerine yükselişte her ikisi (yani hem kadın hem erkek için) en faydalı vasıtaadır. Çünkü, insan, diğer dünya matalarından farklı olarak, manevi varlığı ile de eşine yardımcı olan ve onu tamamlayan bir varlıktır.

O halde, Kuran'ın, bir erkeğin şahitliğine karşılık iki kadının şahitliğini şart koşan ve kız evlâda erkek evlâdın yarısı kadar miras payı tanıyan hükümlerini nasıl izah edeceğiz? Bu hükümler, kadına hiç bir miras hakkının tanınmadığı, şahitliğinin hiç bir surette geçerli olmadığı, hatta kendisinin kocasına ait terekeye dahil bir miras unsuru sayıldığı Cahiliyyet devri (İslâm Peygamberinden önceki devir) âdetlerine karşı, Arap cemiyetine indirilmiş bulunan *alıştırıcı* hükümlerdir. Dünyevi ilişkileri tanzim eden bu hükümlerin, donup kalmış (ilerideki sosyal şartlara göre Tevhidden ibaret İslâmi öze daha uygun hale getirilecek elastikiyetten mahrum bir katılığa büründürülmüş) hükümler olduklarını düşünmek, kadını vesayet altında bir varlık olarak kabul etme noktasına kadar bizi götürür. Bu noktaya vardığımız zaman, Kuran'ın diğer

⁶ Bk. Mustafa Baydar, Atatürk ve Devrimlerimiz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Çeltüt Matbaacılık Koll. Şti. İstanbul, 1973, sf. 300

⁷ Bk. Mevlana, Fih-i Mâfih, Çeviren: Ülker Tarıkâhya, Maarif Vekâleti, Şark-İslâm Klâsikleri, No: 28, Maarif Basımevi, İstanbul, 1954, sf. 95

bir çok hükümleri ile ters düşeriz. Çünkü, bazı surelerin çeşitli ayetlerinde kadın-erkek mü'minlerin, kadın-erkek cömertlerin, kadın-erkek hayra koşanların nasıl bir manevi yükselişe namzet oldukları açıkça ifade edilmiştir. Yani Kur'anda kadın, erkek gibi mes'uliyet sahibi olan ve hem cezaya hem de mükafata layık görülen bir şahsiyet olarak bildirilmiştir.

Poligami (çok kadınla evlilik) müessesesi hakkında da aynı muhakemenin yürütülmesi gerekir. Zaten, bir erkeğin dilediği kadar kadınla evlenebildiği ve gerektiğinde onların sırtından gelir sağladığı Cahiliyyet devri Arap Cemiyetinde dört kadınla evlenme sınırlamasını getiren ayet, son derece kısıtlayıcı bir hüküm ihtiva etmiştir. Daha sonra, kadınlar arasında her bakımdan eşitlik sağlama şartını getiren ayet durumu güçleştirmiş, fakat Nisa Suresinin 129. ayetindeki "Kadınlar arasında adalet (ve musavat) icra etmenize ne kadar hırs gösterseniz asla güç getiremezsiniz" hükmü çok kadınla evliliğin kesin yasaklanışı niteliğini taşımıştır. Bu gücün maddi güç (yani para harcamalarında eşitlik sağlama imkânı ve kudreti) olduğunu zannedenler büyük bir yanılığa düşmektedirler. Maddi-ekonomik eşitlik sağlanabilir, fakat manevi olan sevgide eşitlik sağlanamaz. Buna manevi güç yetmez ve yettiği ispatlanamaz. Bir erkek "Ben bunu sağlarım" iddiasında bulunuyorsa, bu iddiayı, Allah'ın bu konudaki "Güç yetiremezsiniz" hükmüne karşı öne sürüyor demektir ki; onun imanından şüphe etmek gerekir.

Tasavvuf erbabı, Kur'anın kadın-erkek eşitliğini ve bu suretle cemiyet vahdetini (birlik ve bütünlüğünü) sağlayıcı öz manasından haberli olan ve bunu dile getiren kişiler oldukları halde, onların sözüne rağbet edilmeyerek Kur'anın Tasavvufi nitelikteki iç manası görmemezlikten gelinmiştir. Atatürk'ün büyüklüğü bu iç manaya (bu İslâmi öze) hukukilik kazandırmasında göze çarpar. Gerçekten, bütün tasavvuf erbabının fikirleri kadının bir şahsiyet sahibi olduğunu belirten ve resmi hukukun bu yönde geliştirilmesi gerektiğini ima eden Kur'anın gösterdiği istikametteki fikirlerdir. Meselâ; halk arasında Hacı Bektaş-ı Veli'ye atfedilen bazı mısralar, kendini gerçek Müslüman zannederken kadınları hor görebilenlere verilmiş ne güzel cevaptır. En üstün ibadet olan aşk ibadetinde (yani Allah aşkını duyabilmede) kimin kimden üstün olduğunu bilmeye imkân yokken, kadınların erkeklerden daha düşük seviyede oldukları nasıl iddia edilebilir? Çünkü Tevhid akidesi gereğince Hak aşkı, cemiyet aşkı ile aynılaşır. Cemiyete duyulan bağlılık ise en iyi hizmet ve feragatin anahtarıdır. Hacı Bektaş-ı Veli'ye atfedilen şu mısraların belirttiği gerçek de budur:

Kadın erkek sorulmaz muhabbetin dilinde

Hakkın yarattığı her şey yerli yerinde

Bizim nazarımızda kadın erkek farkı yok

Noksanlıkla eksiklik senin görüşlerinde

Hacı Bektaş'ın bu eşitliğin önemini iki defa belirtmesi çok yerindedir. Çünkü, kadını aşağı bir varlık olarak kabul eden görüşler hem dini bilgi bakımından noksan, hem de dünyevi gerçekleri ihata edemeyecek kadar eksiktir. Asırlardan beri dünya nüfusunda kız ve erkek doğumlar %50 civarında tahakkuk etmekte ve İslâmiyet herkesin (hatta kölelerin dahi) evlendirilmesini öngörmektedir. Şayet, erkek nüfusun dörtte biri dört kadınla evlendikleri zaman karılarına maddi refahta eşitlik sağlayabilecek kadar zengin ve âdil olsalar ve kendilerine Kur'anın verdiğini vehmettikleri poligami hakkını kullanmaya kalksalar, erkek nüfusun geri kalan dörtte üçü (herkesin evlendirilmesini şart koşan İslâmiyet'in sağladığı) yuva kurma hakkını nasıl kullanacaklardır? Aslında kadın ve erkek nüfus, aynı bütünün yarısıdır. Ondan ötürü "Kadınlar ancak erkeklerin yarısıdır" hadisi de bu gerçeği ifade etmekte, yoksa kadınları şahsiyetsiz ve mesuliyetsiz matalar olarak tanıtmamaktadır. Dış görünüşü itibarile ister kadın ister erkek olsun, dini manada *er* kişi durumuna geçebilmiş, yani *insan-ı kâmil* olarak cemiyet bütünlüğünün külli beyni seviyesine yükselebilmiş her fert, cemiyetin, kadın ve erkek nüfus bölümlerinin kendi varlık bütünlüğünün yarısı olduğunu idrak eder. Çünkü o bütün cemiyetin saadet ve ızdırabının his merkezi olan bir beyin gibidir ve cemiyetin bütününi kendi vücudu gibi benimsemiştir.

Örtünme meselesine gelince Prof. Dr. Âfet İnan'a göre; "Müslümanlığın ilk devirlerinde, içtimai sınıf farkını belirtmek üzere, yalnız asil kadınların taşıdığı yarım bir yüz örtüsü (cilbab), Halife Ömer zamanında men edilmiştir"⁸. Abbasilerden itibaren, sosyal eşitliğin sağlanması gayesile, yukarı sınıflara ait olan peçe, bütün sosyal sınıflarca benimsenerek, bilhassa şehirlerde yaygınlaşmıştır. O halde, Kur'anda mevcut olan ve örtünme hükümleri getiren ayetlerin nasıl bir vesile ile ve kimlerin ne gibi durumları dikkate alınmak suretile indirildiği hususunu bilmeden, örtünme hükümlerini (zamana, mekâna ve sosyal grupların özel şartlarına göre değişmeyen) mutlak hükümler olarak kabul edebilmeye imkân yoktur.

⁸ Bk. Âfet İnan, aynı eser, sf. 31

Kur'anda İslâm kadınlarının (ve bilhassa Peygamberin ailesinden olanların) tanınıp ezaya uğratılmaması için örtünmeleri gerektiğine işaret eden bir ayet vardır.⁹ Keza, Sahih-i Buhari'nin birinci cildinde yer alan Tecrid-i Sarih tercemesinde de bu hususa işaret edilmiştir. İslâm peygamberinin ailesine mensup kadınların geceleri evin dışındaki tuvalete giderken sırtlarına bir şey almaksızın evden çıkmaları dolayısıyla tanındıklarını söz konusu edenlerin ısrarlarına rağmen Peygamberin bizzat onların giyimlerine müdahale etmediği bilinmektedir. Örtünme ayetinin de bu maksatla (yani hanımların tanınarak ezaya uğramalarını önleme maksadile) indirildiği Tecrid-i Sarih'de belirtilmektedir.¹⁰

O halde örtünme meselesinde, ayetlerin dış ve iç manalarını fark edebilen tasavvuf erbabının fikirlerine hak vermemeye imkân yoktur. Aslında, çeşitli kadın hakları bakımından Atatürk'ün Türk-İslâm kültürünün ana değer hükümlerini devirip atarak, onların yerine tamamen zıt nitelikte yeni değerler getirmedeğini de kesinlikle ifade edebilmek mümkündür. Atatürk'ün yaptığı iş, geçmişte hür-köle, zengin-fakir ayrılıkları gibi kadın-erkek nüfusun menfaat ayrılıklarında dahi ortaya çıkabilmiş olan ve birliği bozucu nitelik taşıyabilen tatbikatın zaman ve mekân şartlarına göre giderilmesini gerektiren İslâmi öze yeniden işlerlik kazandırmak olmuştur. Bunun için, sosyal muameleleri nizamlayan hukuki çerçevenin ihtiyaçlara uygun hale getirilmesinden daha makul hiç bir hareket düşünülemezdi. Nitekim, hem Kur'an, sosyal muamelelerle ilgili hükümlerinde zamanla değişiklikler getirmiştir; hem de İslâm Peygamberi Medine site devletinin anayasasını yapıp birçok defalar değiştirirken aynı laik ve elastiki hukuk düzenine duyulan ihtiyacı karşılama zaruretine dayanmıştır.¹¹

İşte Atatürk'ün milletçe desteklenmesinin başlıca sebebi, Batı ülkelerindeki bir çok devrimcilerden tamamen farklı bir "tabii lider" olmasıdır. Bu husus, bazı yabancıların da dikkatini çekmiştir. Bernard Lewis, Atatürk ve arkadaşları olan sivil ve askeri seçkinlerin "İmparatorluğun yıkılmasından ve hanedanın sürülmesinden sonra bile, ne halka dalkavukluk etmeye, ne de onu

⁹ Bk. Kur'an, El-Ahzab Suresi, Ayet: 59

¹⁰ Bk. Sahih-i Buhari, Cilt: 1; (Tecrid-i Sarih Bölümü), Çeviren: Ahmet Naim Babanzâde, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1976, sf. 139-140

¹¹ Bk. Amiran Kurtkan, Sosyolojik Açından Tasavvuf ve Laiklik, Fatih Gençlik Vakfı Matbaası, II. Baskı, İstanbul 1977, sf. 194

boyun eğmeğe zorlamaya ihtiyaç duymaksızın, yine de itaat istemek -ve görmek- güven ve otoritesine sahip olduklarını" ifade etmektedir.¹²

Atatürk 31 Ağustos 1925'de Kastamonu'da verdiği bir nutukta, kendi inkılâpçı hüviyetini ve kültürümüzün inkılâplara elverişlilik özelliğini çok açık bir şekilde dile getirmiştir. O şöyle der: "İnkılâpçılar onlardır ki, terakki ve teceddüde (ilerleme ve yenilenmeye) sevk etmek istedikleri insanların ruh ve vicdanlarındaki temayül-i hakikiyeye nüfuz etmesini bilirler. Bu münasebetle şunu da beyan edeyim ki, Türk Milletinin son senelerde gösterdiği harikaların, yaptığı siyasi, içtimai inkılâpların sahib-i hakikisi kendisidir". Zaten Mustafa Kemal, Milletin kendi kültüründe mevcut ilerleme ve yenilenmeye elverişlilik özelliğinin Millet tarafından nasıl kuvvetle hissedildiğini çok iyi bilen bir inkılâpçı olduğu kadar, Türk-İslâm kültüründeki bütünleştirici akidenin Milli Mücadelede oynadığı rolü de idrak eden bir lider olmuştur. Milli Mücadeleye hakim olan bu kültür değerini 4 Ekim 1922'de Meclis'te yaptığı bir konuşmada şu cümleleri ile açıklamıştır: "Milletimiz tek bir adam gibi, gösterdiği sarsılmaz vahdet ve gayret sayesinde bu muvaffakiyeti ihraz etmiştir." Yine Mustafa Kemal'e göre Milli Mücadeleden sonra başarılan inkılâplarda da önemli olan her işin gerçekleştirilmesinde en büyük sevk edici güç Milletten gelmiştir. Atatürk, bu hususu 1925'de İnebolu'da şöylece belirtir: "Mühim bir vazifenin ifasında, benden evvel müteşebbis, Millet olmuştur. Benim için şu veya bu vesile ile tehir ettiğim (sonraya bıraktığım) mühim vazifeyi, Millet bana ihtar etmiş ve yaptırmıştır. Bunu Milletin ruh-ı müşterekindeki ulviyet ve rüşde parlak bir misal olarak zikredeceğim".¹³

Bu sosyal rüşd (yetişkinlik) nereden gelmiştir? Arnold Toynbee'ye göre Batı'da yapılan reformları genellikle bir tepki dönemi takip eder; çünkü halk, yeniden teşkil edilen sosyal müessese ve tedbirlere hazır değildir. Bundan ötürü, yine Toynbee'ye göre Batı'daki reformlarda çok defa reform hevesi reformcu ile beraber ölmüştür. Çünkü, değişiklik kişiliğin *gücü* ile yapılabilmektedir. Bu kişiliğin etkisi ortadan kalkınca heves kendini yenileyememiştir.¹⁴ Zaten, Hristiyan Batı kültürünün *Tevhid'e* (bütünlük prensibine) yabancı hale getirilmiş bir dinin değer hükümlerine dayalı oluşu, Batı'da 1789 Fransız İhtilâli'ne kadar fertlere *doğuştan itibaren verilen statülerin* varlığını

¹² Bk. Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, İng. Çev. Metin Kırath, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1970, sf. 289

¹³ Bk. Prof. Dr. Âfet İnan, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Türkiye İş Bankası Neşriyatı, Ankara, 1959, sf. 111

¹⁴ Bk. Arnold Tonybee, Bir Devletin Yeniden Doğuşu, Çeviren; Kâsım Yargıcı, Baha Matbaası, Ağustos, 1971, sf. 280-281

gerekirmiştir. Verilen statüler nizamında, gerek sosyal tabakalar, gerek cinsiyet kategorileri bakımından doğuştan itibaren insanlar arasında sun'î bir ayırım mevcuttur. Bundan ötürü, Batı cemiyetlerinde kadın haklarının elde edilmesi, kadınların yaptıkları uzun mücadelelerden sonra mümkün olabilmıştır. "Fransız kadını ancak yüzyıllık bir mücadeleden sonra 1947'de, dördüncü cumhuriyette meclise katılma hakkını elde edebildi. İngiltere'de 1918, Almanya'da 1919, Amerika'da 1920'de kadının parlamentoya girme hakkı tanındı."¹⁵ Keza, dinin tevkitçi karakter taşımadığı ülkelerde *verilen statüler* nizamının sadece erkeğe kadını istismar etme fırsatını değil" fakat aynı zamanda çeşitli sosyal sınıflardan bazılarına diğerlerini sömürme imkânını da bahşetmesi, Batı cemiyetlerinde inkılaplardan ziyade devrimlerin ve ihtilâllerin vuku bulmasına yol açtı. Fransa'da 1789'a kadar çeşitli sınıflar arasında sosyal bünyeyi parçalayıcı hissiyatın hakim olması Tevhid değer hükümünün yokluğundan ileri gelmişti. Yine bu sebeptendir ki; Fransız İhtilâli, görünüşte Krallığa karşı yapılan bir ihtilâl intibamı vermesine rağmen, hakikatte *verilen statüler* nizamına karşı yapılmıştı. Şu halde, ihtilâlin temelinde Batı-Hristiyan kültürünün vahdet telkin etmekten uzak değer hükümleri bulunuyordu. Aynı değer hükümlerinin, kadın haklarında, zamanın ve cemiyetin şartlarına göre kendiliğinden bir değişikliğe ve serpilme imkân veremeyişi de, bu hakların ancak mücadeleden sonra elde edilebilmesini gerekirmiştir.

İslâmiyet'in VII. asırdan itibaren getirdiği kadın haklarının çeşitli İslâm cemiyetlerinde farklı şekillerde realize oluşu da, o cemiyetlerin kültür sistemlerinin bu realizasyon için farklı ölçülerde elverişli olmasından ileri gelmiştir.

"İslâmiyet'ten önceki Arap cemiyetinde kadın, topluluğun bir üyesi değil; erkeklerin tam hakimiyeti altında en kötü şartlara tâbi idi. Çeşitli nikâh şekilleri ile kadına bir mal gibi muamele ediliyordu. Güç şartlar içinde yaşayan Cahiliyye (İslâmiyet'ten önceki devir) Araplarının, çöl hayatındaki bütün külfetli işleri başaran kadına hak tanıma mefhumu yoktu. Kadın, vesayetten dahi mahrum bir durumda idi ve kendisi de terekeye giren esir sınıfına dahil oluyordu. Bütün bu durumlar belki de Arap -yarımadasındaki iklimin tesiri ile çöl- göçebe hayatının icap ettirdiği gibi, erkeğin mücadele kudreti yanında

¹⁵ Bk. Mustafa Baydar, Atatürk ve Devrimlerimiz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Çeltüt Matbaacılık Koll. Şti. İstanbul, 1973, sf. 300

kadını aşağı bir mevkie sokmuştur.¹⁶ Bugünkü Arap cemiyetinde kadın hakları İslâmiyet'in gerektirdiği ölçüye ulaşamamışsa, bunda yine Arap kültürünün eski bakiyelerinin rolü vardır diyebiliriz.

Diğer birçok Müslüman ülkelerde İslâmiyet'in kadın hakları konusunda vaad ettiği imkânların kuvveden fiile çıkamayışında da, bu memleketler halkının eski kültür değerlerinin bu bakımdan ya öteden beri elverişsiz olması veya sonradan bozulmuş olması rol oynamıştır. Nitekim Cumhuriyetin ilk yıllarında Atatürk'ü Ankara'da ziyaret eden Afgan Kralı Amanullah Han'ın Türkiye'deki inkılâplara hayranlık duyarak, bunları kendi memleketinde de uygulama arzusuna kapıldığı bilinmektedir. Fakat, Ankara'daki görüşmelerinde Atatürk'ün kendisine yaptığı bütün ikazlara ve tembihlere rağmen, inkılâplara hazır olmayan bir sosyal bünyeye özellikle çeşitli kadın haklarını getirmek istemesi üzerine büyük bir tepki ile karşılaşan Amanullah Han, neticede tahtından vazgeçmiş ve canını kurtarabilmek için de memleketinden kaçmak zorunda kalmıştır.¹⁷

Osmanlı İmparatorluğu'nun duraklama ve gerileme devrinde, özellikle şehirlerde göze çarpan harem hayatına ve kadın haklarını kısıtlayıcı sosyal şartlara rağmen, köy çevrelerinde kadının sosyal faaliyetlerde erkekle yan yana ve çalışma hayatının içinde yer aldığı söylenebilir. Buna karşılık, İslâm dininin Tevhid prensibinin kadın erkek bütünleşmesinde de ele alınabilecek ve işlenip yorumlanabilecek öz değerlerinin, Osmanlı duraklama ve gerileme devri boyunca, özellikle şehir hayatında aslından saptırılmış olduğu bilinmektedir. Fakat bu devrede dahi Osmanlı cemiyetinin *tavassuf* akımından etkilenen bir kesiminde Türk-İslâm kültürünün Tevhidci nitelikteki bir çok değer hükümleri gibi kadın-erkek ahengini destekleyen değer hükümleri de aslına uygun bir halde muhafaza edilmek üzere zamanın şartlarına göre yorumlanarak bugüne kadar gelebilmiştir. *Muhafaza* kelimesini kullanırken kastımız, *tatbikatta* değilse bile hiç olmazsa anlayışta uygunluğun devam ettirilmiş olmasıdır. Eğer böyle olmasaydı, XIX. asırdan itibaren Türk kadınlığını temsil eden aydın kadınların ortaya çıkmaları büsbütün güçleşirdi. Halbuki bu aydın kadınlar hatta gazete çıkarmışlar ve kendi arzularıyla yazı yazma hususunda teşebbüse geçmişlerdir. 19 Ağustos 1311'de (1893), haftada iki defa neşredilmek üzere faaliyete geçen "hanımlara mahsus gazete"de hem sosyal durumumuzu, hem de bununla ilgili olarak kadın haklarını müdafaa eden tahsilli hanımların tahlili

¹⁶ Bk. Prof. Dr. Âfet İnan, Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1964, sf. 28

¹⁷ Bk. Mustafa Baydar, aynı eser, sf. 302

(analitik) bazı makalelerine rastlıyoruz. Bu da, bize, o vakte kadar, kadın, erkek bütün Müslümanlara beşikten mezara, okuma ve öğrenme yükümlülüğünü getiren İslâmi değer hükmünün iyi hazmedildiği çevrelerde genç kızların hususi derslerle zaten öğrenimlerini tamamladıklarını göstermektedir. Balkan Harbinin sebep olduğu felaketler bütün Türk düşünürlerinin kadın hakları konusunu daha ayrıntılı bir şekilde ele almalarına yol açtı. Bir çok yazarlarımız bu harpten sonra çıkan makalelerinde Balkan felaketinin sebepleri arasında Türk kadınına sosyal hayatta sahip olması gereken yerin verilmeyişini önemli bir sebep olarak öne sürmüşlerdir, Balkan Harbinden önce de bazı mesleklerde kızların yetiştirilmesi zarureti kızlar için okullar açılmasında rol oynamıştı. 1843'te kadınlara ebelik tahsili yapma hakkı tanınmış, 1869'dan itibaren Rusçuk'ta ve İstanbul'da açılan kız meslek okulları ile kızlara mesleki tahsil imkânı verilmişti. Balkan Harbi, kadınların eğitim imkânlarının artırılmasında etkili olmuştur. 1913-1914'te İstanbul'da Kızlar için ilk lise açılmış, 1917'de ise kız öğrencilere dişçi ve hekim olma hakkı tanınmıştı. 1924'te açılan ve 1934'te Akademi ünvanını alan Musiki Mektebine 1936'dan itibaren kız öğrenciler de alınmaya başlanmıştı.¹⁸ 1911'den 1913'e kadar savaşın içinde bulunan Türkiye'de, kadını sosyal hayata iten şartlar, modern teknolojinin hayatı hızlandırdığı XX. asrın cephede ve cephe gerisinde doğurduğu ihtiyaçlardan ortaya çıkmıştı. "Diğer yerlerde olduğu gibi, modern savaşın baskıları, sür'atli değişiklikleri zaruri kıldı; büyük Avrupa devletleriyle birdenbire yakın ilişki ve ittifak içine girmiş Türkiye gibi doğulu ve İslâmi bir ülkede, bu değişiklikler özellikle şiddetli ve alt-üst edici idi. Genel seferberlik milyonlarca Türk'ü evinden barkından koparıp onları yeni yerlere, ödevlere ve birliklere götürdü ve büyük, modern ve askeri bir örgütün parçası yaptı. Onların bıraktığı boşluğu doldurmak için onbinlerce Türk kadını inzivadan çıktı ve onlara iş hayatına girmek için müphem imtiyazlar tanıdı."¹⁹

Daha sonraki devrede bu *müphem* imtiyazların sağlam ve kesin haklar haline geçebilmesinde Atatürk'ün getirdiği *hukuki statü* kadar yine Atatürk'ün işaret ettiği sosyal rüşd rol oynamıştır. Türk tarihinin derinlerinden gelen ve içtimai vicdanda yankılanan *kadına saygı* değer hükmü, İslâmiyet'in getirdiği kadın hakları ve onları zamanın ve cemiyetin şartlarına intibak ettirme zarureti ile desteklenmiştir. Bu destek sanki, gizli dehlizlerden akarken toprağı dipten sulayan ve müsait bir noktada hemen yer üstüne çıkmaya hazır bulunan kuvvetli

¹⁸ Bk. Prof. Dr. Âfet İnan, aynı eser, sf. 87,113

¹⁹ Bk. Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, İng. Çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1970, sf. 237

bir sel gibi mutasavvıf çevrelerde varlığını muhafaza etmiş ve Cumhuriyet devri inkılâpları ile kuvveden fiile geçmiştir. Gerçi, zamana ve cemiyetin değişen şartlarına göre sosyal münasebetleri nizamlayan hükümlerin değiştirilmesi prensibi zaten Mecelle'de yer almıştı.²⁰ Ancak, buna rağmen Mecelle'nin aile hukukundan mahrum olması kadın haklarını kısıtlayan, yozlaştırılmış tatbikatın, kalıplaşmış normlar yardımıyla devam edegelmesinde rol oynamış bulunuyordu. Zaten, sosyal bünyenin zayıflamasına yardım eden önemli faktörlerden biri de aileyi nizamlayan örf ve âdet hukukundaki bu zoraki kalıplaştırma olmuştur. Halbuki Atatürk, inkılâpların bile somut ve kalıplaşmış hedef ve programlara dayalı doktrinler gibi katılaşmasını ve zamana intibak kabiliyetini kaybetmesini istemiyordu. "Atatürk, devrimin donup kalmasından sakınıyordu", "Doktrin istemem, donar kalırız" diyordu.²¹ Bundan ötürü onun şeriat hükümlerinde kalıplaşmış ve dondurulmuş, bir aile hukukunu da tasvip edemeyeceği meydandaydı. Halbuki Türk-İslâm kültürünün, gelişen ihtiyaçlar karşısında hukuki normlar ilâve edilerek zenginleştirilmesi için yapılan hamlelerde aile ve miras hukuku bakımından gecikmeler ve yetersizlikler göze çarpmıştır.

Prof. Dr. Z. F. Fındıkoğlu'na göre, Mecelle'nin evvela iktisadi münasebetleri tanzime yöneltilmekle 1926 Medeni Kanununa geçiş için bir zemin hazırladığı muhakkaktır. Böylece Mecelle, muamelatı hiç olmazsa şeklen dinden ayırıp laikleştirmek suretile, laik kanunların yaygınlaşması için bir başlangıç teşkil etmiştir. Ne var ki Mecelle'nin tedvininde en önemli rolü oynayan Ahmet Cevdet Paşa'nın, muamelatı tanzim eden laik kanunların hazırlanışını küfre saplanmak olarak nitelendiren kimselerden "ulema güruhu" olarak bahsetmesi sebepsiz değildir. Ahmet Cevdet Paşa'nın özellikle nikâhlanma işlerini ve aile hukuku sahasını Mecelle'nin şumülü dışında bırakmak suretile, hiç olmazsa iktisadi muamelatın laikleştirilmesi ve zamanın ihtiyaçlarına uygun hale getirilmesi için zekice bir siyaset güttüğü tahmin edilebilir.²² Ahmet Cevdet Paşa'yı ve Mecelle'nin tedvininde rol oynayan diğer şahısları böyle bir çekingenliğe sevk eden kuvvet, Mecelle gibi laik bir kanunun çıkarılmasını gerektirecek kadar hayati ihtiyaçları bizzat hisseden kalabalık halk kitlesi değil; fakat azınlık teşkil eden şeriatçı ulema grubuydu.

²⁰ Bk. Osman Ergin, Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle, İrfan Matbaası, İstanbul, 1973, sf. 111

²¹ Bk. Prof. Dr. Emin Faik Üstün, Ülkücü Atatürk, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler kitabı içinde, TTK Basımevi, Ankara, 1959, sf. 99

²² Bk. Z. F. Fındıkoğlu, İhtimaiyat, Cilt: III - Hukuk Sosyolojisi, İktisat Fakültesi Neşriyatı, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1958, sf. 240-241

Şu halde, bilhassa Mecelle'nin tedvini sıralarında açıkça hissedilir hale gelen, fakat duraklama ve gerileme devrinin başlarından itibaren zaten müşahade edilegelmekte olan gerçek, Osmanlı cemiyetinin Türk-İslâm kültürüne ait değer hükümleri açısından *ikili bir yapıya* sahip olması gerçeği idi.

Temelde yer alan ve sarıklı ulema tarafından tekfir (küfre saplanma) ile töhmetlendirilmek suretile hor görülen bir mutasavvıflar kitlesi, laik hukuka ve inkılâplara son derece elverişli bir tutum içinde bulunuyor ve genellikle, halkın tasvibini kazanıyordu. Buna karşılık, kendilerini ilmen üst düzeyde kabul eden, fakat aslında ilmi vukufuları mutasavvıflara nazaran çok geride kalan sarıklı ulema sınıfı ise, şeriatı (bilhassa aile hukuku sahasında) kalıplaştırma tutumunda direnerek ayrı bir sosyal yapı unsuru meydana getiriyorlardı.

İşte, Atatürk'ün büyüklüğü, temeldeki bu zengin manevi değerler hazinesini ve onun halk tarafından benimsenen değerini takdir edebilmesi ve bunu inkılâplara yatkınlık hususunda *milletin rüşdü* olarak teşhis edebilmiş olmasıdır. Gerçi, duraklama ve gerileme devrinden itibaren belirgin hale gelmeye başlayan bu ikili yapının tamamen *kesin bir hudutla* birbirinden ayrılmış iki kısımdan oluştuğu söylenemez. Yer yer kalabalık halk kitleleri içindeki mahdut grupların şeriatçı ulemanın etkisinde kaldığı muhakkaktır. Fakat, özellikle XV. asrın sonlarından itibaren haşiyecilik ve nakilcilikle meşgul olan şeriat ulemasının donmuş hale gelen görüş ve anlayışlarına karşı, taassubdan uzak bir laik anlayışla aile hayatı ve kadın hakları ile ilgili yorumlara yönelebilen tasavvuf erbabı geniş halk kitlelerinin içten tasvibine mazhar olabilecek nitelikteydi. Zengin-fakir, hür-köle, kadın-erkek ayırımlarını ve sömürüleri, İslâmiyet'in öz değeri olan Tevhid (birlik, bütünlük) prensibine aykırı bulan bazı mutasavvıfların her türlü inkılâba ve laikliğe yatkın fikirleri bu bakımdan İmparatorluğun başlangıcından sonuna kadar hiç değişmemiş ve Cumhuriyet Türkiyesinde inkılâplara uygun bir halk efkarının doğması da bundan ötürü kolaylıkla mümkün olabilmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun devamı süresince muhtelif tarihlerde yaşamış tasavvuf erbabının ifadelerinden alacağımız (laikliğin ve feminizmin müdafaası mahiyetindeki) fikirler bu hükmümüzün doğruluğunu ispata yarayabilir. Burada, kadın haklarının yanı sıra laikliğin de müdafaasını ihtiva eden görüşleri ele almamız sebepsiz değildir. Kadın haklarının ancak zamanla değişen sosyal ihtiyaçları tam manasile dikkate alabilecek bir laik hukuk yardımıyla sağlanabileceği sür'atli değişme asırları, feminizmin laiklik kavramından ayrı olarak yürütülemeyeceği asırlar olmuştur. Nitekim laiklik ihtiyacı ilk olarak

ticari-iktisadi muamelâtın tedvini (kanunlaştırılması) bakımından hissedilmiş ve Mecelle tedvin edilmiştir.²³ Fakat aile hukuku ve kadın hakları bakımından da aynı ihtiyacın hissedildiği veya günün birinde mutlaka hissedileceği fikri, bir çok tasavvuf erbabının ifadelerinde önceden açıkça belirtilmiş bulunmaktadır.

Mutasavvıflardan ilk olarak Mevlana'nın fikirlerini ele almakla söze başlamamız uygun olur. Mevlana Fih-i Mâfih isimli eserinde birlik (bütünlük) fikrinin ifadesi olan Tevhid prensibinden ibaret İslâmî öz'ü, bütün zamanların ve cemiyetlerin, sosyal dertlerinin devası olarak tanıtır. Mevlana'ya göre bütün mukaddes kitaplar (ve bunların sonradan tahrif edilmiş olanlarının ilk indirildikleri hali) hep bu devayı ihtiva eden numunelerdir. Bu kitaplarda yer alan ve zamanın şartlarına göre ve birer numune halinde somut ifade kalıplarına aktarılmış (sosyal münasebetleri nizamlayıcı) hükümler, aslında herhangi bir attar (bir eczane) dükkânından çıkarılmış ve kâğıda dökülmüş şifalardır. Şifa, numunenin özünde mevcut olan *birlik* akidesidir. O halde, her devrin ilacı sosyal hastalığın ve ihtiyacın değişen özelliklerine göre (yorum yapmak ve gerekirse laik hukuk tedvin etmek suretile) o dükkândan (yani İslâmiyet'in her zaman ve mekân için geçerli olan öz değerlerinden ve prensiplerinden) çıkarılabilecek durumdadır ve çıkarılmalıdır. Mevlana bir tek kitabın (Kur'anın) içine somut ifadelerle sığdırılmış çözümlerin, her asrın dertlerine deva olduğunu zannetmenin (ve özü İslâmiyet'in öz değerlerine bağlı bir laik hukuka duyulan ihtiyacı inkâr etmenin) akılsızlık olacağını belirtmektedir. Gerçi, iç mananın görülebilmesi için Kur'anın sosyal muamelelerle ilgili ifadelerinin dahi aynen muhafazası gerekmektedir. Mevlana, örtünme açısından da önemli bir hususun, zamana ve cemiyetin ihtiyaçlarına göre, tahriklere sebep olarak aile bütünlüğünü bozmayacak kadar serbest ve rahat giyime imkân verebilecek bir ölçü olması lâzım geldiğini ima etmektedir. Ona göre, kadını aşırı ölçüde kapanmaya ve örtünmeye zorlamak, başkalarının merakını daha fazla uyandırarak onları daha ziyade tahrik eder.²⁴

Evvelce Hacı Bektaş-ı Veli'ye ait bazı mısraları kaydetmiştik. O mısralarda Hacı Bektaş, kadın-erkek farkının, şahsiyetin olgunluğu açısından asla söz konusu edilemeyeceğini belirtmektedir. O kadar ki, bu farkın varlığını öne sürenler İslâmiyet'in öz mana ve ruhunu anlayamamış oldukları için (kadın da erkek de olsalar) noksan görüşlü kişilerdir. Sadece Hacı Bektaş'a göre değil; fakat bütün mutasavvıflara göre, şahsiyetin olgunluğu açısından asıl fark, erkek-

²³ Bk. Z. F. Fındıkoğlu, Hukuk Sosyolojisi, sf. 242

²⁴ Bk. Mevlana, Fih-i Mâfih, Çeviren : Ülker Tarıkâhya, Maarif Vekâleti, Şark-İslâm Klâsikleri, No: 28, Maarif Basımevi, İstanbul, 1954, sf. 123, 132

kadın farkı değil; *insanı-hayvan* durumunda olan kişilerle *insanı kâmil* olabilmiş fertler arasındaki farktır. İnsan-ı hayvan dış görünüşü insan gibi olmasına rağmen; içi hayvandan farksız olan kimsedir. İnsan-ı kâmil ise; kendisine çizilen ve dik bir yokuş gibi olan olgunlaşma yolunun zirvesine yükselmekten ibaret olan asli hedefine sadık kalmış ve sözünün eri olmuş (kendisine verilen insanlık kabiliyetini kuvveden fiile geçirebilmiş) kişidir. Kur'anın El-Beled Suresinde söz konusu edilen sarp yokuşu çıkanlar insan-ı hayvan ve insan-ı kâmil olma hedefleri halinde kendilerine gösterilmiş olan iki yoldan ikincisini (yani sarp bir yokuş gibi zor olanını) seçenlerdir. Sure, asıl ayırımın bu olduğunu ima eder. Surenin (El-Beled Suresinin), 10. ayetten sonraki ayetleri bu gerçeği gayet açık bir ifade ile belirtir:

“Biz o’na iki de yol gösterdik. Fakat o, sarp yokuşa saldıramadı.”

“Bu sarp yokuşun ne olduğunu bilir misin?”

sorusunun cevabı, Surenin daha sonraki ayetlerinde şöylece verilmektedir: “O (sarp yokuş), kul azad etmektir. Yahut (yaygın) bir açlık gününde yemek yedirmektir. Yakınlığı olan bir yetime, yahut toprakta sürünen (çok fakir olan) bir yoksula (yardım etmektir). Sonra da (o sarp yokuşu aşıp geçerken) iman edenlerden birbirlerine Sabr (ve sebat)ı tavsiye, (halka) merhameti tavsiye edenlerden olmaktadır.²⁵

Görülüyor ki, âhirete ve dünyaya hizmet, Kur’anda iç içe ele alınmıştır. Namazda cemaate bir erkeğin imamlık etmesi, sadece erkeklerin din işlerinde liderliğe ehil olduklarını ifade etmez. Zaten İslâmiyet’te *Ruhhan* sınıfı da yoktur. Asıl dini liderlik, yukarıda söz konusu edilen *sarp yokuşa* tırmanırken önde gidenlerden olmak, böylece insanlara iyi bir numune teşkil etmektir. **Bu** hususta, kadınlar ve erkekler arasında hiç bir fark gözetmeyen Kur’an, bundan ötürü bir çok surelerinde kadın-erkek cömertleri, kadın-erkek hayra koşanları zikretmektedir. Böylece Kur’an, gerçek manada *insan* veya *insanı kâmil* olabilmenin, kadınlık ve erkeklikle ilgili olmadığını ifade etmektedir.

Sarp yokuşu çıkabilen kadın, Kur’ana göre er kişidir, yani; yaradılıştaki insanlık kabiliyetini realize etme (kuvveden fiile geçirme) hususunda ahde vefa edebilmiş kişidir. Onun için mutasavvıflar, şiirlerinde sadece *insan* kavramını ele alırlar. Fakat kadın, erkek ayırımını yapmazlar. Eğer onlar *er* kişi tabirini kullanırlarsa, bu kavramla da kadınlık ve erkeklik gibi suret

²⁵ Bk. Hasan Basri Çantay, Kur’anı Hâkim ve Meal-i Kerim, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1953, Cilt: III, sf. 1158-1159

(dış görünüş) farklarını dikkate almaksızın siretindeki (iç alemindeki) cevheri iyi kullanabilen *gerçek* insanı kastederler. Malatyalı Niyazi-i Mısri, bu hususu bir çok şiiirlerinde ortaya atar; Meselâ:

Surette nam ver benim

Sirettedir *mâdenim*²⁶

mısralarında ifade edilen gerçek ne kadar açıktır. İşte bu mana derinliği ve sathilikten çok uzak olan bu derinlemesine İslâmi anlayış, Tasavvuf erbabını laikliğe götürmüştür. Böylece mutasavvıflar, kadınla erkek arasında sosyal muameleler açısından bazı farklar gözeten ayetlerin (yani şeriatın) İslâm'ın hakikatinin (Tevhidden ibaret İslâmi özün) muhafaza edilebilmesi için her zamanın ve her cemiyetin kendi şartlarına göre yeniden ele alınması zaruretine inanmışlardır. Bundan ötürü Niyazi de

*Şeriatın sözleri hakikatsiz bilinmez*²⁷

derken bu gerçeği ifade etmek istemiştir. 1865'de Balıkesir'de doğan ve hem Osmanlı İmparatorluğu'nun son devirlerinde, hem de Cumhuriyet devrinde yaşayan mutasavvıflardan Abdülaziz Mecdi Efendi de, bazı kimselerin fena gördüğü inkılapları ve bu arada kadın inkılaplarını ayetlerle izah ederek, bütün bu inkılapların sonunun hayırlı olacağını ve Türk Milletinin bu sayede refah ve saadete ulaşacağını belirtmiştir. İnanışın bir vicdan işi olduğunu ve hükümetin de bu işe esasen karışmamakta bulunduğunu²⁸ belirterek laiklik konusundaki davranışını ortaya koyan Şer'îye Vekaleti Müsteşarı Abdülaziz Mecdi'nin tasavvıf sahasındaki yetiştiricisi büyük mutasavvıflardan Ahmet Amiş Efendi'dir. Ahmet Amiş'in hayatına ait Osman Ergin'in naklettiği bir hatırayı (kadın inkılaplarına elverişli zemini hazırlayan tasavvuf akımının müspet etkilerini açıklayabilecek iyi bir misal olarak) buraya almamızda fayda vardır. Fatih Baş Türbedarı olan Ahmet Amiş Efendi'nin Şehzadebaşındaki Fevzi Paşa konağında oturduğu sıralarda Osmanlı ailelerinde kadınların örtünmesi âdetinin yaygınlığı düşünülürse burada belirteceğimiz davranışın ne derece ileriye yönelik bir tutumun belirtisi olduğu açıkça ortaya çıkar.

“Bir gün, Ahmet Amiş Efendi, yemek yenilmek üzere tam sofraya oturduğu sırada, evde ekmek olmadığını refikası (eşi) haber verir. Ekmek almak

²⁶ Bk. Niyazi-i Mısri Divanı, Şahin Matbaası, 1976, sf. 103

²⁷ Bk. Niyazi-i Mısri Divanı, sf. 103

²⁸ Bk. Osman Ergin, Balıkesirli Abdülaziz Mecdi Tolun, Hayatı ve Şahsiyeti, Kenan Basımcı, İstanbul 1942, sf. 258-259

için bakkala gönderilecek o sırada evde başka kimse de bulunmadığı için, gidip kendisinin almasını Amiş Efendi refikasına söyler. O da cevaben, hemen dışarı çıkmak için çarşafı olmadığını, şimdi falanın geleceğini ve ona aldıracağını söylerse de, Ahmet Amiş Efendi beklemek istemeyerek

“Böyle çık al, beis yok

der.” Ertesi günü Türbede kendisini ziyarete gelen Abdülaziz Mevdi Efendi’ye, kendisi bu konuda biraz aceleci davranmış olsa da, istikbalde örtünme konusunun nasıl olsa bu mecraya gireceğini ve girmesinin hayırlı olduğunu belirtmek üzere:

“Her halde söylediğim gibi olacak, çarşaf kalkacaktır” demesi,²⁹ Mevlana’dan beri devam edegelen hür düşüncenin Tasavvuf akımında nasıl serpilmiş ve inkılaplara kadar gelip dayanmış olduğunun açık bir delilidir.

Gerçekten, bir çok batılı kaynaklarda da rastladığımız gibi, tarihteki kültürel şartları ve sosyal bünyenin bazı özelliklerini belirtmeleri bakımından, geçmiş devirlere ait şiirler ve hatıralar, Sosyolojide sık sık müracaat edilen kaynaklardır. Bizim dayanabileceğimiz bu tür kaynaklara göre de; Tasavvuf, İslâmiyet’in hakikatini teşkil eden öz değerlere ve bilhassa birlik akidesine yönelme yolu olması itibarıyla gerçek İslâmi yoldur. Çünkü İslâmi terbiye, Kur’anın insanlara gösterdiği *insan-ı kamil* olma hedefini, varlığın asli gayesi olarak benimseten ve insanlığı bu hedefe götürebilecek olan geniş bir yoldur. Bu yolun içinde, bazı öncüleri izleyenlerin ortaya koydukları ve maddi manevi terbiye dozlarının farklı bileşimlerinden oluşan muhtelif müesses usulleri ile (bazı kimselerce tarikat denilen) bir takım müesseseler belirmiştir. Hepsisi aynı zirveye (Kur’anın hedef olarak gösterdiği insan-ı kâmillik zirvesine) yönelen aynı geniş İslâmi terbiye yolunun muhtelif çizgilerle birbirinden ayrılmış gibi görünen, fakat hepsi de tali bölümler durumunda olması gereken bu müesseselerden hiç biri başlangıçta diğerlerini hor görmediği halde, sonradan bazı ayrılıklar ortaya çıkmıştır. İslâmiyet’in *ruh* ve *beden* muvazenesini ön gören terbiyesinden uzaklaştıkları ölçüde ana yoldan ayrılan bu müesseselerden bazılarının Tarikat denmesine rağmen bunlar sadece ismen Tarik durumuna düşmüşlerdir. İslâmi özden bu ayrılış, söz konusu ettiğimiz, müesseseleşmiş terbiye metodlarından bazılarının *ideal denge* durumundan aşırı ölçüde saptırılmaları dolayısı ile olmuştur.

²⁹ Bk. Ergin, aynı eser, sf. 160-161

Gerçek manasile tasavvuf, ruhun olgunlaşmasını temine çalışırken, vücudu meşru isteklerinde tatmine çalışan ve böylece ruhla bedenin ihtiyaçlarını dengeli bir şekilde ele alan İslâmiyet'e son derece uygun olan gerçek İslâmi anlayışın ta kendisidir. O halde Tasâvvuf, madde ve mana unsurlarının en ideal bileşimidir ve İslâmi yolun ana istikamet çizgisidir. Halbuki, yozlaştırılmış ve ana yoldan saptırılmış olan terbiye yollarında, insanın vücut varlığının en tabii hakları dahi (bazı ayetlerin aşırı bir gayretkeşlikle yorumlanması neticesinde) kısıtlanmıştır. Bu türlü bir aşırılığa sapmadıkları için gerçek İslâmi anlayışı temsil eden mutasavvıfların ise; (Mevlana'dan Ahmet Amiş Efendi'ye gelinceye kadar ele aldığımız misallerde görüldüğü gibi), kadın hakları ve örtünme konusunda Cumhuriyet devri inkılaplarına son derece müsait bir zemin hazırladıkları ve maşeri vicdanı etkiledikleri söylenebilir.

İşte, Atatürk'ün dehası halkın vicdanında müspet akisler yaparak devam edegelen İslâm kültürünün gerçek değerleri ile çağın şartlarının bağdaşabildiğini inkılâplarla fiilen göstermiş olmasında göze çarpar. Bu özelliği ile Atatürk İslâmiyet'in ölümsüz bir değer hükümleri manzumesine sahip olduğunu Cumhuriyet inkılaplarında bir kere daha ortaya koyarak Türk-İslâm kültürüne en büyük hizmeti yapmıştır diyebiliriz.